

ЎЗБЕКИСТОН ВА ГЕРМАНИЯ АДАБИЙ АЛОҚАЛАРИНИНГ ТАРИХИ ВА ИСТИҚБОЛЛАРИГА ДОИР

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10334511>

Ф.ф.н. Содиржон ЯКУБОВ,

Тошкент технологиялар университети “Тил ва таълим технологиялари”
кафедраси мудири, доцент, Тошкент, Ўзбекистон

***Аннотация.** Гётенинг ижоди кўпроқ маърифатпарлик даври адиблари ижодига ўхшаб кетса-да, лекин унинг Веймардаги ижодий фаолияти натижалари ва айниқса бетакрор «Фауст» асарининг яратилиши «маърифатпарварлар»нинг ижодидан фарқли ўлароқ, кескин бурилиш ясайди.*

***Калим сўзлар:** Гёте, Шиллер, немис адабиёти*

***Аннотация.** Хотя творчество Гете больше похоже на творчество писателей эпохи Просвещения, результаты его творческой деятельности в Веймаре и особенно создание уникального «Фауста» делают резкий поворот в отличие от творчества «Просвещения».*

***Ключевые слова:** Гете, Шиллер, немецкая литература.*

***Abstract.** Although Goethe's work is more similar to the work of the writers of the Enlightenment period, the results of his creative activity in Weimar and especially the creation of the unique “Faust” make a sharp turn in contrast to the work of the “enlightenment”.*

***Keywords:** Goethe, Schiller, German literature*

КИРИШ

1770-1780 йилларда немис адабиёти ривожда янги давр бошланади. Бу даврда европаликлар ёш адиблар Гете ва Шиллер ижодидан, шунингдек Гердер, Ленц, Клиггер, Шубарт, Бюргер, Фосса каби ёзувчиларнинг еткази асарларидан бахраманд бўладилар. Бу даврда немис адабиёти ўзининг бадийлиги, ижтимоийлиги, тарихийлиги билан анча юқорига кўтарилдики, ҳеч қайси бир мамлакатда, қисқа бир даврда феодал тузумини чок-чокигача барча иллатларини фаш эта оладиган, ҳукмдорларнинг зулмини танқид қилган адабиёт бунчалик тез ривожланмаган эди.

Бу даврда етакчи адиблар ва йирик санъаткорлар, яъни буюк истеъдод эгалари - штюрмерлардан ташкил топган «**Бўрон ва тазыйк**» («Бури и натиска» - Sturm und Drang) ҳаракати вужудга келади. Ҳаракат аъзолари аввало маърифатпарварлик ғояларини илгари суришни давом эттирадилар.

Улар Лессинг ўғитларини имкони борича амалда тўлиқ қўллаш мақсадида асосан ижтимоий масалаларни кўтариб чиқишга, камчиликларни танқид қилишга, инсон онгини яхши томонга ўзгартиришга ва уларни маънавий курашга чорлашга интилишади. Лекин шу билан бирга Лессинг қарашларидан фарқли ўлароқ, «Бўрон ва тазйик» ҳаракати ижодкорлари ўз асарларида қаҳрамон образларини – масалан, Вертер, Гец, Карл Моор, Фиеско кабиларни, яъни, аввало ўзига хос феъл-атворга (характерга) эга, ҳиссиётларга берилувчан, пок, ҳаётда ўз ўрнини қидираётган онгли, ақл-мулоҳазали, зиёли шахс, билимли, маънан етилаётган типик инсон образини ва нима учун уларнинг исёнга берилиши сабабларини ифодалашга интилишади.

Иоганн Вольфганг Гетенинг **1770 йиллардаги ижоди** ёш адибга хос бироз қизиққон, ҳиссиётга берилувчан, лекин пок, соғлом, кучга тўлган йигитнинг дастлабки қадами эди. У «Бўрон ва тазйик» ҳаракатининг энг фаол аъзоларидан бири эди. Ёшлиқ даврида Гете лирик шеърлар, «**Гец фон Берлинхинген**» драмасини, «**Ёш Вертернинг изтироблари**» («Страдания молодого Вертера») романини ёзади. Бу асарларида унинг исён туйғусидаги замонавий қаҳрамонларининг ички кечинмаларини, курашини жуда чиройли тарзда, катта бир маҳорат билан тавсирлайди.

Ёш Гете бир неча тарихий тўқнашувлар оқибатига гувоҳ бўлганидан сўнг, у исёний ғоялардан «чекинади», қуролли кучга эга, расман ҳукумат мақомини олган феодал тузумига қарши кураш бефойда эканини ҳис қилади. Чунки, адиб маъносиз жангу жадаллар, бекорчи қон тўкилишларга қарши эди. Лекин, унинг ижод маҳсули - асарлари қаҳрамонлари – **Гец, Прометей ва Фауст** кабилар ўзининг прогрессив ғоялари билан адолатсизликка қарши бош кўтаради.

Гёте жамиятда рўй бераётган ноҳақликларни кўрганда ва бу воқеаларга ёш шоир назари билан қараганда изтироб чекади, ёш қони жўш уриб, дардини қоғозга туширишга интилади. Лекин, отасининг тазйиқи оқибатида ўзини «босишга», оила шаънига, яқинлари келажагига зарар етказмасликка тиришади, ўша давр зиёлилари қатори ўзини тутишга ҳаракат қилади.

Гёте Майна дарёси бўйидаги Франкфурт шаҳрида туғилган. Гёте болалигидан жуда яхши таълим олган, бир нечта тилларни, математика, тарих, география, ҳатто мусиқа ва тасвирий санъатни чуқур ўрганади. Лекин Гёте ёшлигидан кўпроқ адабиётга меҳр қўяди, у антик давр адиблари – Гомер ва Овидий ҳамда XVI аср немис халқ қаҳрамонлари - Тил Эйленшпигел, Гўзал Мелюзин ва шильдбюргерлар ҳақидаги эртак ва афсоналардан тортиб, замонавий Европа адибларининг асарларигача барча-барчасини севиб-севиб ўқийди. Ва ана шу адабиётлар таъсирида унинг эстетик қарашлари

шаклланади. 1765 йилда Гёте Лейпциг университети ҳуқуқшунослик факультетига ўқишга киради.

1767 йилларда Гёте «Янги кўшиқлар» («Новые песни» - Neue Lieder) номли «Аннетта» туркумидаги шеърлари тўпламини нашр эттиради. Бу китоб ёш шоирнинг А.Шенкопфга бўлган муҳаббати ҳақида бўлиб, бу туркум янгича шакл, ўзига хос услуб ҳамда янги замон нафаси сезилиб турган шеърлардан иборат эди. Гётенинг шеърлари - қадимги мумтоз назмдаги муҳаббат ҳақидаги дабдабали, ўйлаб топилган тўқима сўзлардан иборат шеърлардан фарқли ўлароқ, ҳақиқатдан ҳам мавжуд ёш йигитнинг самимий ҳис-туйғулари, чин дилдан севиши ва армонлари ҳақида эди. Муаллиф севги-муҳаббат бобида қандай кечинмаларни ҳис қилса, худди шу ҳақда ёзишга интилади. Масалан, «Гўзал тун» («Прекрасная ночь» - Die schöne Nacht) шеърида ҳозиргина қиз билан висол гаштини сурган, учрашувда рўй берган хаяжонли гўзал туйғулардан маст бўлган бахтли йигитнинг тунда, боғда ҳоли қолган вақтидаги кечинмалари зўр маҳорат билан тасвирланган. Йигит боғда топ-тоза ҳаводан тўйиб-тўйиб нафас олар экан, унинг юрагидаги қувонч, шодлик янада ортганига ўзи ҳам хайрон бўлади. Табиат қўйнида роҳатланиб турар экан, у яна ва яна шундай ширин ҳиссиётлар такрорланиши учун, қиз билан яна учрашиш истаги борлигини ҳис қилади.

1770 йилда Гёте ўқишни давом эттириш учун Страсбург университетига ўтказди. Бу ердаги ўқиш жараёнида у адиб бўлишга тамоман қарор қилади. У ўзида шоир сифатида истеъдоди борлигини, ёзмаса, сўзлардан маъноли асарлар яратиб, ана шу жараёндан завқланмаса, бундай яшашнинг маъноси йўқдек туюлади. Айниқса унинг Гердер билан учрашуви унинг қарорини янада мустаҳкамлайди. Ўзига хос ёзиш услубига, янгича қарашларга эга бўлган, адабиёт назариясини чуқур ўрганган, халқ орасида анча машҳур бўлган адиб - Гердер - Гётенинг ёзувчилик маҳоратини сезади, уни кўпчилик шоирлар каби ўзга адабиётларга тақлид қилмасликни, шу вақтгача ўрганган бор билимига таяниб, адабиётни қандай ҳис қилса шундай, олдига мақсад қўйиб, ана шу ғояни ифодалаш учун оддий, маъноли ёзишни тақлиф этади. Ва бу тақлиф Гётени барча иккиланишларидан осон чиқишига ёрдам беради.

«Мен Гердер ёрдамида – деб ёзади кейинчалик Гёте, - адабиётимиздаги барча янги оқимлар ва йўналишлар ҳақида билиб олдим.» Ёш Гёте устоз Гердер таҳлиллари ёрдамида Шекспир билан янада чуқурроқ танишади, пьесаларни оддий услубда таҳлили қилишни ўрганади. Шекспир асар ёзганда ғояларни ифодалаш учун қандай халқчил услублардан моҳирона фойдаланганини тушуниб этади. Шунда Гёте ҳам Лессинг ва Гердер каби немис адабиётида янги йўналиш даври келганини, яъни демократик

йўналишда, жамият масаларига бағишланган бадиий асарлар яратиш зарурлигини тушуниб етади.

Навқирон Гётени энди санъатда, яъни театр сахнасида, шунингдек адабиётда шахс образини яратиш, унинг ички кечинмаларини ифодалаш, қаҳрамоннинг заиф қусурлари бору, лекин унинг кураши ва ватан учун ўзини қурбон қилишини тасвирлаш каби ўй-мулоҳазалар тинч қўймайди. Энди у эскича ифодалаш услубларидан, фақат мактовлардан иборат адабиётдан, оилавий масалаларни тасвирлайдиган воқеалардан, ҳукмдорларга нисбатан лаганбардорликка асосланган адабиётдан, цензура талабларидан, яъни «маън этилган мавзулардан ташқари ёзиш»дан воз кечади. Гёте асарларида энди штюрмерлар каби руҳан кучли инсонлар, жамиятдаги камчиликларга қарши курашга бел боғлаган қаҳрамонлар вужудга кела бошлайди.

Гете - штюрмер сифатида классик адабиётнинг эскича удумларига қарши чиқаркан, ҳукумат билан халқ орасига нифоқ солиш, зиддиятларни кескинлаштириш мақсад эмасди. Унинг асосий мақсади: халқ ва энди шаклланиб келаётган буржуа синфи вакиллари эски тузумнинг қусурларини чуқур билишини, бундай хатоларни такрорламаслигини истарди.

Гёте Шекспир драматургияси ҳақида: «Англия драмаси ва театри антик давр театрига руҳи ва моҳияти жиҳатидан яқинроқ. Халққа «буюк маъбудларнинг хатоларини» кўрсатиб бериш ҳамда «қалблардаги нозик торларни чертиб, ҳаяжонга солиш» йўли билан ижтимоий масалаларни ечишга ҳаракат қилади» деб ёзади.

Гётенинг буюклиги шундаки, у жаҳон мумтоз адабиётини чуқур ўрганган ҳолда, замонавий реалист-ёзувчи сифатида ижоди қилди. Жаҳон тарихини чуқур ўрганиш, немис маданиятини дунё халқлари маданияти билан солиштириш йўли билан ўрганиш, моҳиятни таҳлил этиш билан ўз истеъдодини чархлади. Замонасида рўй бераётган воқеалар унга ана шу қадимий воқеалар оқибати эканини сезиб, у адиб сифатида асарларида объектив баҳо беришга ўрганди. Шунинг учун, унинг асарларидаги қаҳрамонлар шахсий манфаатлари билан ўралашиб қолмасдан, балки ўз қарашлари билан ижтимоий масалаларга муносабат билдиради, ўз позициясини ҳимоя қилади.

Тарихни ўрганиб, хулоса чиқарар экан, адиб ҳар бир давр ўз қаҳрамонларига эга бўлишини тушунади, шунинг учун «ҳозир»дан тарихни ўзгартирадиган эртанги кун қаҳрамонларини тарбиялаш учун интилади.

Асарларида ички дунёси бой кишиларнинг курашга бўлган муносабатлари моҳирлик билан ифодаланган. Яъни объектив воқеаларга нисбатан муносабатлар субъектив туйғуларга боғланиб кетган. Шеърларнинг таъсир

доирасини янада ошириш мақсадида муаллиф антик давр қахрамонлари ва халқ афсоналири образларидан ҳам фойдаланади. Бу ўқувчига «таниш» бўлган образлар - ғояларнинг моҳиятини англашга ёрдам беради.

Унинг деярли барча шеърларида аввало инсон ва унинг ички кечинмалари биринчи ўринда туради, одам боласи ким бўлишидан қатъий назар, қай синфдан бўлмасин, бойми-камбағалми уларнинг бари ҳис-туйғуларга, ўз фикри, орзу ва хоҳишларига эга, севишга, севилишга, бахтли бўлишга ҳақли, деб ҳисоблайди муаллиф. Айтиб ўтиш керак, у даврда бундай шеърлар илк дебоча ҳисобланган ва кўпгина адибларни бу шеърларнинг соддалиги, лекин чуқур мулоҳазага бойлиги билан ҳайратга солган. Энг муҳими, бу шеърлар шакл жиҳатидан инсонга, табиатга муҳаббат ҳақида бўлса ҳам, аслида муаллифга тегишли теран фикрлар мужассам эди.

Гёте шеърларида нафақат шахсий мулоҳазаларини, яъни шахарлик зиёли йигитнинг ҳаёти ҳақида, балки оддий деҳқонлар ҳақида ҳам шеърлар ёзгани аслзодаларни ҳайрон қолдиради. «**Кристель**» номли шеърда чин севгидан буюкроқ куч йўқ, муҳаббат туфайли инсон ҳар қандай тўсиқларни енгиб ўтиши, қийинчиликларни енгиши мумкинлиги ҳақида ёзади. «**Фуль қироли**» («**Фульский король**» - Der König in Thule) шеърда эса, инсон ҳаётида рўй берган севгини улуғлайди, унинг қадри ҳақида ёзди.

Лекин Гёте нафақат севги-муҳаббат ва табиат манзаралари ҳақида, балки фуқаронинг бурчи, жамоага муносабати ҳақида ҳам мукамал шеърлар битган. Унинг сайёҳ ҳақидаги шеърлари айнан тиниб-тинчимас, тақдирга бўйсинмайдиган, қийинчиликлардан қўрқмайдиган кучли бир инсоннинг интилишлари, кураши, жамиятда рўй бераётган ҳар бир воқеаларга нисбатан билдирган мулоҳазалари, кўпроқ адолатсизлаққа қарши исёни ҳақида ёзилган.

1772 йилнинг баҳорида ва ёзида Гёте Вецлар шаҳрида адвокатлик амалиётини ўтайди. Вецлар шаҳрида Гёте Шарлотта Буффни севиб қолади. Айнан ўша вақтда адиб ўзининг «**Ёш Вертернинг изтироблари**» («**Страдания молодого Вертера**» - Die Leiden des jungen Werthers, 1774). романини ёзади. Роман ҳеч қандай бўртиришларсиз, ўта содда ёзилган. Лекин, ёш, мард ва жасур Вертер орқали муаллиф Фридерике Брионга нисбатан муҳаббатини, ички кечинмаларини, дунёқарашини, жамиятда рўй бераётган ўзгаришларга муносабатини ифодалайди. Ёш Вертер севгилиси муҳаббатига эриша олмаслигини сезгандан кейин, унинг қалбида ўзгариш рўй беради, изтиробларига кўпроқ жамиятдаги адолатсизликлар, синфий нотенгликлар сабабчи эканини тушуниб етади ва унда иллатларга нисбатан нафрат пайдо бўлади. Романдаги оддий воқеалар аста-секин ижтимоий масалаларга бориб тақалади. Асар ўзига хос шаклда – яъни фикрларнинг хатлар орқали

ифодаланиши ҳам ўша даврда немис адабиёти учун янгича лирик услуб бўлди. Китобхон Вертер ҳақида ўқиркан, унинг билимли, ички дунёси бойлигини, қалби пок ва нафис гўзалликдан завқлана оладиган инсон образини кўз олдига келтиради. Лекин ёш Вертер ўсиб-улғаяди, дунё ишларига теран қарашга ўрганади. Бадиий асарда қаҳрамоннинг онгида ўзгариш рўй бериши, оддий одамдан етук инсонга айланиши – XVIII аср немис адабиёти учун ҳам янгилик эди. Гётенинг қаҳрамони соф муҳаббат билан севган бўлсада, ишқий эҳтиросларга, ҳис-туйғуларга берилмайди, ақлдан озиб, бемаъно ҳаракатлар қилмайди, балки ирода кучига таяниб, ақл билан иш тутаяди. Бу роман ёрдамида ҳам муаллиф, ҳам асар қаҳрамони ўзини ўзи енга билади ва бундай ҳаракатни жасорат деб талқин этади.

Гётенинг бу романида Руссонинг ўзига хос ижоди, яъни сентиментализм удумларига асосланган асарлар таъсири сезилиб туради. Лекин Вертер «ўйлаб топилган», тўқима образ эмас, балки Гётенинг ёшликдаги ишқий севгиси ҳақидаги асар. Роман ўта ҳаётий бўлгани учун ҳам, ёш ўқувчиларнинг қалбига яқин, уларни қизиқтирган ҳаётий саволларига жавоб топиш мумкин.

Вертернинг ўзини ҳалок этиши бу заифлик белгиси эмас, балки, унинг қалби, танаси, ақли ҳазм қила олмаган, фақат юқори синф вакиллари манфаатига мос келадиган - феодал «ахлоқ ва адаб»га нисбатан қарши исёндр. Агар Вертер шундай яшашни давом эттирса, у ҳам ўз манфаатини ўйлайдиган одамга айланишини сезгани учун шундай қадам ташлаган.

Гёте Италияда жуда кўп илм ва ижод билан шуғулланади. «**Ифигения Тавридада**», «**Эгмонт**» драмаси, «**Фауст**» учун янги саҳнага асос бўлган - «**Торквато Тассо**»ни асарларини ёзади. Бу асарлар Гётенинг аввалги асарларидан анча мукаммалиги ва эстетик дунёқарашининг чуқурлиги билан фарқ қилади. Гёте тарихий воқеаларга субъектив муносабатини анча камайтириб, ҳар нарсага объектив баҳо беради. Сабаби, у инсоннинг (субъектив) шахсий манфаати билан жамиятнинг объектив фаровонлик сари ривожланишини солиштиришга, зиддият омилларини ўрганишга интилади.

«**Ифигения Тавридада**» («Ифигения в Тавриде» - Iphigenie auf Tauris, 1787) - оқ шеър услубида ёзилган асари қаҳрамони «Вертер» каби ҳаяжонга бериладиган ёки «Гец» каби курашга чанқоқ киши ҳақида эмас, балки ақлли, чуқур мулоҳаза юрита оладиган, оғир-босиқ кишиларнинг ўй-хаёллари ҳақидаги мукамал асардир.

«**Эгмонт**» (Egmont, 1788) фожиали драмасида ҳам Гётенинг дунёқарашинида ўзгаришлар рўй бера бошлагани сезилади. Аслида пьесанинг ёзилиш вақти анча аввал бошлангани учун, штюрмерлар даври адабиётининг нафаси сезилиб турсада, лекин адиб улғайган даврда асарни тугаллаган,

шунинг учун, ижтимоий-тарихий воқеаларда қарама-қаршилиқларни юзага келтирган ва халқ ҳаракатини қўшган. Бадиийликни кучайтириш учун эса, Фландрия ҳаёти, миллий урф-одатларини жуда гўзал тасвирланган. Асар проза услубида ёзилган.

«Вильгельм Мейстернинг таълим олган йиллари» («Годы учения Вильгельма Мейстера» - Wilhelm Meisters Lehrjahre, 1796) романида бош қаҳрамон Вильгельм бой-бадавлат бюргернинг ўғли бўлиб, ўзига тўқ яшаса-да, лекин оилавий ҳаётдан жуда зерикади. У актриса Марианнани севиб қолгандан кейин театр санъатига қизиқиши ортади. Ҳатто театр труппаси билан кетмоқчи ҳам бўлади. Аммо, Марианнанинг хиёнатидан сўнг, ёлғиз ўзи Германия бўйлаб саёҳатга чиқади. У театрда ижод қилишга, янгича йўналишдаги миллий театр ташкил этишга аҳд қилади. Лекин, ижодкорлар ҳаёти жуда оғир эканини, ўзгаришлар қилиш осон эмаслигини тушунади.

Ёзувчининг ўша вақтда тирик инсон тақдирини бунчалик реал тасвирлаши немис адабиётида катта янгилик эди. Германия адабиётида романтизм раванқ топган вақтда Гёте деярли ёлғиз ўзи реализм асосида ижод қилаётган адиб ҳисобланарди. 1824 йил 14 апрелда Гёте Эккерманга ёзган хатида: «Замонавий адабиёт менинг дунёқарашимга мос келмаяпти. Адиблар субъектив мулоҳазаларини қоғозга тушириш билан банд, объектив баҳо бериш керак бўлганда эса, мен яна якка-ёлғиз бўлиб қоляпман» деб ёзади. Гётенинг ижоди кўпроқ маърифатпарлик даври адиблари ижодига ўхшаб кетса-да, лекин унинг Веймардаги ижодий фаолияти натижалари ва айниқса бетакрор «Фауст» асарининг яратилиши «марифатпарварлар»нинг ижодидан фарқли ўлароқ, кескин бурилиш ясайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати (REFERENCES):

- [1] – Н.А. Гуляев, Литературные направления и методы в русской и зарубежной литературе XVII-XIX веков. М.: Просвещение, 1983.
- [2] – Н.А. Гуляев, И.П. Шибанов, В.С. Буняев, Н.Т. Лопырев, Е.М. Мандель. История немецкой литературы. Москва, "Высшая школа", 1975 г.
- [3] – Т.В. Губская. История немецкой литературы. Средние века – Просвещение. Орск, Издательство ОГТИ, 2010.
- [4] – [Аникст А. А.](#) Творческий путь Гёте. М.: [Художест. лит.](#), 1986.
- [5] – [Вильмонт Н. Н.](#) Гёте И.В. Из моей жизни. Поэзия и правда / Пер. с нем. [Н. Ман](#); под общей ред. А. Аникста и Н. Вильмонта. Собрание сочинений в 10-ти томах. М.: Художест. Лит., 1976. Т. 3.
- [6] – [Жирмунский В. М.](#) Гёте в русской литературе. Л.: Наука, 1981.

[7] – [Свасьян К. А.](#) Гёте. М.: Мысль, 1989.

[8] – Karl Otto Conrady, Goethe - Leben und Werk, Artemis Verlag Zürich 1994, 1040 Seiten.

